

ساختار معماری خانه‌های تاریخی ایران؛ دوره قاجار

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۱۱

کد مقاله: ۶۵۸۴۲

امید شاطری وایقان^۱، محمد دبدبه^{۲*}

چکیده

بررسی و هدف از مطالعه این پژوهش سیر تحول و ویژگی‌های اعم از فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی-گردشگری، ادیان دینی-مذهبی، هنری-معماری، زیبایی‌شناسی-زیبایی‌شناختی و اقلیمی می‌توان بهره‌مند گردید. ساختار معماری خانه‌های تاریخی در دوره قاجار یک عملکرد باارزش با الگوی معماری ژرف‌مندان ایرانی بهره می‌جوید، دوره قاجار را می‌توان با خانه‌های تاریخی در بازه زمانی دودمان قاجاریه توصیف کرد از آن جایی که خانه برای آرامش روح انسان در فضا می‌باشد باید روح مکان در اولویت و اختیار انسان قرار گیرد. خانه‌های تاریخی قاجار این آرامش را با راهکارهای گوناگون در گستره وسیع در معماری ایرانی تحت تأثیر چشمگیری قرار داده‌اند و تأثیر زیادی در تاریخ خانه‌سازی ایران تا زمان امروزی با کیفیت فیزیکی عالی و بدون هیچ واسطه صورت انجامیده‌اند. خانه مکانی، فضایی و زمانی برای تشکیل اعضای خانواده (انسان)، که همه و همه بدون هیچ نگرشی برای رسیدن به هویت بوده تا ارزش‌های انسانی شکوفا گردد. خانه یک علت طبقه‌بندی شده برای نیازهای انسانی در راستای حفظ ذاتی محقق می‌شود. اهمیت این پژوهش توجه به الگوها و فضاها در معماری خانه‌های تاریخی ایران در ساختار پیوند کالبدی و شیوه زندگی و تأثیرپذیری آن در جامعه در نمونه‌های بررسی شده هم‌سو با اندیشه‌ها در سیمای جامعه با تکنیک‌های استفاده شده یک منطق و استدلال محتوایی در سهولت دسترسی به این ابنیه‌های ارزشمند و قابل ستایش در نوع معماری و احیای دوباره آن‌ها در جهت غنی ساختن فرهنگ از گذشته نه‌چندان دور و رعایت اصول اخلاق حرفه‌ای در انطباق کاربری تا رسیدن به یک ایدئولوژی در سرزمین مادری که مختص سبک زمان قاجار و حفظ خانه‌ها در خودنمایی منظر طراحی با ارزش‌های خارق‌العاده در خاطرها پدید آید. همچنین در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، واکاوی کالبد فضایی خانه‌های قاجار و تأثیرگذاری آن در معماری ایران در جامعه مورد بحث و با مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی استخراج شده است. بنابراین علاوه بر نقش خانه‌های قاجاریه در زندگی انسان در معماری ابنیه‌های ایران در جایگاه ممتاز و به ویژه مؤلفه‌های متأثر در مقایسه سایر دوره‌ها از چشم‌نوازی بالاتر از تصورات انسان در تاریخ بشیرت سیطره یافته‌اند.

واژگان کلیدی: واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی، واژه کلیدی،

۱- کارشناسی ارشد معماری داخلی، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران

۲- کارشناسی ارشد معماری داخلی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران (مسئول مکاتبات)
mohammad.dababeh74@gmail.com

۱- مقدمه

خانه‌های تاریخی^۱ بخش عمده‌ای از بافت‌های شهرهای تاریخی می‌باشد که نشان‌گر هویت^۲ آن جامعه بوده به خصوص دوره قاجار^۳ در معماری ایران^۴ نقش تأثیرگذار در این مبحث بوده است، معماری و خانه‌سازی در دوره قاجار با توجه به تأثیرپذیری برون‌مرزی در مواردی به تقلید صرف از آثار غربی بعضاً منجر می‌شد که تزئینات^۵ و عناصر سازه‌ای را تحت‌الشعاع قرار می‌داده است (پیرنیا، ۱۳۸۷: ۳۴۳-۲۸۰). معماری سنتی ایران^۶ را می‌توان گنجینه‌ای سرشار از معنا و مفاهیم مفهومی با رویکرد انسانی^۷ دانست که در جهت توجه به امنیت و آرامش و آسایش سکنه‌کننده‌گان خانه پیوند نمود (مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۱: ۳۲-۲۲). خانه را می‌توان با وجود انسان معنی نمود چراکه خانه بدون حضور انسان معنی ندارد. به صورتی که خانه در یک مفهوم ساده برای سکونت و زندگی می‌باشد و هدف از سکونت میان انسان‌ها، همواره رسیدن به آرامش-آسایش بوده است پس برای رسیدن به مفهوم سکونت می‌توان جنبه‌های جسمانی و روحانی انسان را سنجید و یا به بیان دیگر اشکالی چون فرهنگی، هنری، زیبایی‌شناسی-زیبایی‌شناختی^۸ این مفاهیم را در مفهوم سکونت منعکس کرد (یونسکو، ۱۳۷۷: ۷۷-۷۶). جنبه جسمانی انسان شرایط مطلوب زیستی اعم از اقلیم آب‌وهوایی، و همچنین توجه به اقلیم و بوم یکی از مهم‌ترین مسائل در طراحی خانه‌ها در گذشته، توجه به فرم خانه و حیاط مرکزی و نوع ورزش جهت باد که سبب تسریع جریان هوا که بخشی از تدابیر اقلیمی در معماری ایران در هر نوع اقلیم بومی، نشان حکمت معماری بومی و به خصوص دانش معماران ایرانی در آن می‌باشد. جنبه روحانی انسان شرایط روان‌شناسی-روان‌شناختی^۹ محیط با هر فرد که متفاوت بوده است. با این حال جنبه بعد جسمانی و روحانی را نمی‌توان از هم جدا کرد لذا کلیه شرایط چه مطلوب و چه نامطلوب باهم در کنارهم و زمان به نتیجه می‌رسد و تنها زمان با وجود مکان می‌تواند این موضوع را تشخیص دهد.

در طی چندین دهه افزایش تقاضا برای تهیه مسکن(خانه)، در ایران به شدت بالا رفته لیکن به‌طور گسترده عملکرد ساختار کالبد بناها چه از لحاظ کیفی چه از لحاظ کمی فزونی پیدا کرده است (حائری مازندرانی، ۱۳۸۸: ۵۸-۵۶). از سویی دیگر مسئله مسکن دچار بحران و در معرض فقر قرار گرفته و همچنین افزایش جمعیت شهر باعث عوامل بحرانی در بخش خانه همراه بوده است. خانه‌های تاریخی پاسخگوی تنوع ابعاد و پویایی شیوه زندگی و فرهنگ معماری ایرانی^{۱۰} و معمار ایرانی بر تنوع زندگی، تا جزئی‌ترین نیازهای انسان می‌باشد را در خود جایی داده‌اند به بیان دیگر سازمان فضایی خانه‌های تاریخی از تنوع فضایی گسترده بر انسان بوده طوری که فعالیت‌های متنوع، تجربه فضایی هر فعالیت را با ارائه تنوع فضایی در اختیار قرار داشته بودند. با بازسازی^{۱۱} و احیای بناهای تاریخی ارزشمند با اعطای یک عملکرد ساختاری نو مانند تغییر کاربری^{۱۲} سازگار با نیاز انسان و کالبد معماری بناها، انطباقی مؤثر در جهت گام‌برداری و شناسایی زمینه‌های مختلف در هر مجموعه تاریخی نقش تأثیرگذار بر اصول احیاء^{۱۳} در بازسازی می‌توان بهره گرفت (مهدوی‌نژاد، باشتی، ۱۳۹۴: ۱۰۲-۸۷). انسان برای احیاء نسل خود (انسان)، باید مکانی برای سکونت (خانه)، داشته باشد. بناها به‌عنوان معیارهای اصلی در جهت رشد بشریت، از سطح عملکردی بی‌شماری بهره‌مند می‌باشند طوری که خانه این امکان را به انسان مهیاء می‌نماید. خانه را می‌توان یکی از اساسی‌ترین موضوعات در معماری و معماری داخلی، تعیین‌کننده تأمینات نیازهای انسان دانست خانه علاوه بر سرپناه مکانی برای آرامش روح مکان-حس مکان^{۱۴} و زمان تجلی و تداعی پیدا می‌کند که این نوع کیفیت و کیفیات خانه را در هر دوره تاریخی مختص با نیازهای آن زمان در هر جامعه با هر فرهنگی همراه با هویت‌مداری^{۱۵} در رسیدن به کمال انسان^{۱۶} تأثیر پیدا می‌کند.

رویکرد تشکیل‌دهنده در شناخت خانه را می‌توان با به‌کارگیری عناصر پایدار با نیازهای انسانی در نظر گرفت این عناصر پایدار عبات‌انداز: معرفت میان انسان‌ها، تنازعات فرهنگی-اجتماعی و تاریخی در پیوند میان مکان-زمان^{۱۷} درهم سنجید به درجه فهم رساند (ندیمی، ۱۳۸۶: ۱۰۳-۱۰۲). رویکرد شکل‌گیری فضای مسکونی با خانه تداعی، و منجر به شناسایی عملکردی فضاهایی مختلف و متنوع در کالبد معماری، معماری منظر، معماری داخلی^{۱۸} و طراحی بر پایه تزئینات، مصالح و قاعده قوانین فضایی مجموعه‌ای از روابط در فرایند شروع در هر دوره با معماری ویژه احاطه خواهد شد که در این مقاله با بررسی ساختارگونه شناسایی خانه‌ها در دوران قاجار^{۱۹} مورد توجه قرار گرفته که روابط خانه را از نظر فضا در زمان مشخص و تبیینی در تفسیر خانه‌های تاریخی^{۲۰} در آن زمان محصور گردیده می‌پردازد.

بناهای تاریخی ارزشمند را می‌توان با اعطای یک کاربری جدید^{۲۱} زنده‌نگاه داشت چراکه کاربری‌های گذشته مجموعه‌های تاریخی می‌تواند کالبد روح خود انسان در رسیدن به کمال هویت^{۲۲} گذشته خود انسان باشد که این عوامل را با فضا می‌توان ثبت کرد و جزء میراث ملی^{۲۳} در فرهنگ کشور حفاظت نمود. «خانه» جایگاهی برای بقاء انسان^{۲۴} بوده و خواهد بود خانه را می‌توان با روح انسان^{۲۵} در رسیدن به تعالی همسفر انسان کرد علاوه بر این ماهیت روح‌انسان در جهت تعالی با حس مکان شکوفا و شرایط را در جهت پدیدار شدن تشکیل می‌دهد. همچنین ارزش خانه با به ثمر رسیدن انسان‌ها شکوفا و نهاد پیدا می‌کند طوری که انسان با سکونت می‌تواند ارزش خود را حفظ و اهداف هویت انسان‌مداری^{۲۶} را با سیر تکامل خود در تاریخ در خانه در جهت توسعه فرهنگ

- آدینه به آینده‌گان از گذشته برای نسل‌های دیگر به‌ویژه فرهنگ سرزمین و گسترش معیارهای لایه‌های هویت در جهان هستی مورد توجه و ارزیابی دیگران و بشریت قرار گیرد.

۲- پرسش‌های پژوهش

- ۱- معماری خانه‌های تاریخی ایران در دوره قاجار از چه عناصری تبعیت می‌کردند؟
- ۲- ارزش خانه‌های تاریخی دوره قاجار چه تأثیری در معماری ایران داشته است؟
- ۳- جنبه‌های پایدار خانه‌های تاریخی در عصر قاجار چه پدیده‌ای در روند زندگی انسان داشت؟
- ۴- چه عواملی باعث تأثیرگذاری فرهنگ غرب در شیوه زندگی مردم و تأثیرپذیری آن در ساختار خانه‌ها گردیده بوده است؟
- ۵- تزئینات چه مقدار در خانه‌های دوره قاجار به‌سمت اعیان‌نشینی طبقات اجتماعی در تجملات پیشه گرفته بود؟

۳- پیشینه پژوهش

برخی از بررسی‌های انجام گرفته شده و مستندات مکتوب در روند پیشینه پژوهش حاضر براساس (جدول ۱)، صورت گرفته که می‌توان یک قام تأثیرگذار در باززنده‌سازی و احیاء بناهای ارزشمند در بافت‌های تاریخی ارزشمند در پاسخگویی به نیاز هویتی جامعه و فرهنگ جامعه و هم‌چنین قسمتی از موضوع پژوهش حاضر برخوردار گردید چراکه حفظ آثار و میراث ملی، هم هویت گذشته انسان را آشکار و به او غرور می‌دهد و هم ارزش او را در بین دیگران حفظ می‌کند و هم باعث رونق گردشگری (توریسم)، و هم رشد صنعت اقتصادی در جامعه می‌گردد.

جدول ۱- مستندات مکتوب براساس موضوع پژوهش (مأخذ: جمع‌آوری توسط نگارندگان)

نویسندگان	سال	عنوان	توضیحات استنتاجی
غلامحسین معاریان ^{۲۷}	۱۳۷۲	آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی درون‌گرا	- گونه‌های معماری مسکن در ایران - حیاط مرکز و برون‌گرایی - درون‌گرایی و ترکیب زیبایی با آجر، سنگ، چوب و ...
فاطمه کاتب ^{۲۸}	۱۳۸۴	معماری خانه‌های ایرانی	- معماری در ایران باستان - ویژگی‌های معماری ایرانی - تجزیه و تحلیل معماری خانه‌های سنتی - بررسی و ویژگی‌های خانه‌های تاریخی تهران - برنامه‌ریزی شهری - هنرهای تزئین
مرتضی گودرزی ^{۲۹}	۱۳۸۸	آینه خیال: بررسی و تحلیل معماری دوره قاجار	- بررسی تزئینات اعم از کاشی‌کاری، نقاشی روی پارچه یا کاغذ - بررسی آثار معماری دوران قاجار در تهران
محمدعلی کی‌نژاد ^{۳۰} محمدرضا شیرازی ^{۳۱}	۱۳۸۹	خانه‌های تبریز قدیم	- ساخت‌وساز بناهای شهر تبریز - بررسی خانه‌های تبریز مربوط به سه دوره (زندیه، قاجار، پهلوی) - بررسی عناصر معماری خانه‌های تاریخی
محمد ددیده ^{۳۲} امیرحسین فرحی‌نیا ^{۳۳}	۱۳۹۷	تأثیر انطباق‌کاربری بر معماری داخلی طرح انطباق‌کاربری خانه تاریخی حاج شیخ تبریز به هتل بوتیک	- خانه‌های تاریخی دوره قاجار از اهمیت بسزایی برخوردار هستند چه به لحاظ ارزش هویتی و چه به لحاظ کالبد ساختاری در معماری داخلی - طرح احیای دوباره و تغییر کاربری سازگار
محمد ددیده امیرحسین فرحی‌نیا	۱۳۹۷	بررسی تأثیر تغییر کاربری بر معماری داخلی خانه تاریخی بهنام به فضای آموزشی (دانشکده معماری)	- انعطاف‌پذیری بسیار بالا با اعطای کاربری جدید - پاسخگو بودن به نیاز معاصر - یکپارچگی و پیوستگی فضاها - تزئینات متنوع در فضای داخلی
امید شاطری وایقان ^{۳۴} امیرحسین فرحی‌نیا	۱۳۹۷	تأثیر انطباق‌کاربری بر معماری داخلی طرح انطباق‌کاربری خانه تاریخی کلکته چی تبریز به هتل بوتیک	- احیای دوباره و رشد صنعت گردشگری - آرامش روح انسان - ارتقاء برنامه‌ریزی بافت‌های تاریخی ارزشمند
امید شاطری وایقان امیرحسین فرحی‌نیا	۱۳۹۷	تأثیر تغییر کاربری بر معماری داخلی نمونه تغییر کاربری خانه تاریخی نعمت زاده تبریز به هتل سنتی (خانه هتل)	- ویژگی‌های خاص و متمایز - هماهنگی در فرم فضاها - تداعی حس گذشته

۴- روش تحقیق

پژوهش مورد مطالعه به لحاظ روش تحقیق، از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد که در وهله اول با بررسی و واکاوی در گردآوری اطلاعات و داده‌ها از روش متون کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است که در این مرحله ساختار و نوع کالبد معماری خانه‌های تاریخی دوره قاجار پرداخته و جهت تسری در امر اهداف پژوهش، در نهایت با بررسی و علل عملکردهای خانه‌های تاریخی به خصوص دوره قاجار و شیوه‌های به کارگیری سازگار تصویری دقیق و مؤثر در انتخاب و بازنده‌سازی در احیای دوباره آنان گامی تأثیرگذار در فرهنگ، هنر، معماری و معماری داخلی در جامعه درباب مسکن (خانه)، ایرانی به استدلال مثبت رسید پراخته شد.

۵- فلسفه^{۳۵}-معماری در دوران قاجاریه

سیرتکامل حکمت و فلسفه^{۳۶} در دوره قاجار را می‌توان از نشیب‌و‌فراز خاص لحاظ نمود. فلسفه در دوره قاجار از دو بستر تاریخی^{۳۷} جریان پیدا کرده است نکته قابل ملاحظه این‌که فلسفه جدید اروپایی در دوره قاجار چندان در مدارس سنتی راه‌نیافت بلکه این پدیده‌های نو در مدارس حضور یافتند که نسبتی با آموزش‌های سنتی و کهن ارتباط نداشتن همین باعث شد که فلسفه اروپایی^{۳۸} جایی میان اساتید فلسفه اسلامی^{۳۹} باز نکند. هم‌چنین شماری از روشن‌فکران،^{۴۰} نخبگان^{۴۱} و سیاست‌مداران^{۴۲} قاجاری پیشرفت و ارتقای ایران را در سر داشتن که برای چنین لازمه حرفه‌ای در جهت ارتقاء و کمال^{۴۳} باید از فرهنگ تمدن غرب^{۴۴} بهره‌مند می‌شدند که البته این موضوع در همه‌جا صدق نمی‌کرد طوری که در مقابل آنان افراد کلام و فقهی اسلامی قرار داشت. معماری در دوره قاجاریه شیوه جدیدی در معماری ایران ایجاد گردید بر باور برخی از معماران، معماری قاجار دنباله‌رو معماری دوره صفویه^{۴۵} بوده است. می‌توان معماری قاجاریه را به دو دوره تقسیم کرد:

دوره اول: از آغاز سلطنت آغا محمدخان تا پایان محمدشاه که در این دوره نگاه بر معماری نگاهی دورن‌زا و بر مبنای سبک اصفهان^{۴۶} و رسیدن به کمال می‌بوده به‌طور مثال نمونه‌ای از این سبک را می‌توان به حرم حضرت معصومه (س) در قم اشاره کرد (تصویر ۱)، که در این دوران قسمت‌های به بنا اضافه و با تزئینات آراسته شده می‌توان به وفور دید.

نام اثر - دیرینگی - ساخت : حرم حضرت معصومه (س)^{۴۷} - دوره صفوی - دوره صفوی، دوره قاجار
کشور - استان: ایران - قم
کاربری قدیم و امروزی: آرامگاه
شماره ثبت - تاریخ ملی: ۱۲۸ - ۱۵ دی ۱۳۱۰



تصویر ۱- حرم حضرت معصومه (س) (مأخذ: جمع‌آوری توسط نگارندگان)

دوره دوم: از آغاز سلطنت ناصرالدین‌شاه تا پایان حکومت دودمان سلسه قاجار که در این دوره با اعزام دانشجویان، نخبگان و روشن‌فکران به اروپا و تأثیر آن در جامعه سبکی در معماری دوره قاجار پدیدار گردید که بیشتر می‌توان سبک التقاطی^{۴۸} از معماری بومی^{۴۹} و معماری غربی^{۵۰} دانست.

با مقایسه این دو دوره می‌توان گفت در دوره دوم از نظر رشد روابط بین‌المللی^{۵۱} افزایش و ارتباط ایران با غرب از رونق چشمگیری برخوردار بوده است. معماری قاجار، معماری ایران را از نظر نوع دید در چشم جهانیان ارتقاء و نوآوری‌های معماری نوین^{۵۲} را در خلق فضا از نظر فرم و ارزیابی معماری بسیار مورد توجه و دارای ارزش تکامل و شفافیت سبکی قرار گرفت هرچند اگر از زوایایی دیگر مانند تناسبات، شکل‌ها، تزئینات و ... نسبت به دوره‌های قبل نگاهی بی‌اندیشیم متوجه عدم صلابت عظمت و شکوه گذشته و توجه به تناسبات جدید هم‌چنین در تزئینات گاه به سمت ابتدال^{۵۳} و هرج‌ومرج روبه‌رو خواهیم شد. سبک آذری^{۵۴} و سبک اصفهانی به‌ویژه در دوران صفویه با استفاده از کاشی‌های هفت‌رنگ و لعابی مورد استفاده قرار می‌گرفت هم‌چنین در دوران قاجار از این

سبک‌ها با بهره‌گیری عملکردی در بناهای مذهبی کاملاً مشهود بوده است در دوره‌های میانی قاجار تحولات جهانی و گسترش صنعت در جهان بخشی از معماری ایران تأثیر گذاشت.

با اختراع ماشین و احداث کارخانه‌ها و تولید انبوه مصالح جدید نوین در صنعت ساختمان از جمله آهن معماران را مورد توجه و تحت تأثیر قرار داد که این امر در معماری مدرن انقلابی برپا کرد این قضایا معماری کهن ایران را هم تحت تأثیر قرار داد به طوری که در دوره قاجار این سبک را می‌توان در آثار و ابنیه‌های فراوان به وضوح دید هرچند نمی‌توان گفت تمامی آثار معماری قاجاریه از معماری غربی - مدرن تبعیت گرفته است. به عنوان نمونه مسجد سپهسالار نمایان‌گر معماری ایرانی - اسلامی بوده که توسط فارغ‌التحصیلان ایران در اروپا ساخته و با تزئینات اسلامی تزئین گشته است (تصویر ۲). مسجد و مدرسه سپهسالار پس از انقلاب بیشتر به نام آیت‌الله مطهری مشهور بوده این بنا را می‌توان یکی از نخستین‌ترین و بزرگ‌ترین مسجد و مدرسه عالی در تهران یاد نمود که طراحی و ساخت آن آمیزه‌ای از تأثیر فرهنگ با استفاده از نقوش هنری و معماری ایرانی - اسلامی و برگرفته از معماری مسجدهای ترکیه می‌باشد. طرح این بنا الهام گرفته از مسجد جامع اصفهان و مدرسه چهارباغ اصفهان و مسجد ایاصوفیه^{۵۵} در استانبول بوده است.

نام اثر - دیرینگی: مسجد سپهسالار^{۵۶} - قاجار

کشور - استان: ایران - تهران

کاربری قدیم: مسجد - مدرسه

کاربری امروزی: کتابخانه - مدرسه دینی

شماره ثبت - تاریخ ملی: ۲۶۰ - ۳۰ خرداد ۱۳۱۵



تصویر ۲- مسجد سپهسالار (مأخذ: جمع آوری توسط نگارندگان)

بناهای مسکونی در عصر قاجار به خصوص در اواخر دوره قاجار مشخصه برون‌گرایی^{۵۷} و جایگزین درون‌گرایی^{۵۸} میدل گردیده برخی از بناهای مسکونی بیشتر تأثیری از فرهنگ و معماری غرب در جامعه ایرانی می‌باشد. خانه‌های ثروتمندان و اعیان‌نشینان بیش‌ازپیش از بناهای اروپایی الهام گرفته می‌شد در این میان ستون‌ها نقش مهم‌تری نسبت به دیگر عناصر داشتن که با اقتباس و تقلید از سبک باروک^{۵۹} می‌توان یاد نمود و یا به بیان دیگر می‌توان گفت سبک باروک ایرانی^{۶۰} پدیدار گشت، از تزئینات این دوره می‌توان به ستون‌های تزئین شده سنگی، آجری و گچ‌بری‌های از نقوش گل‌وبلبلی، شاخ‌وبرگ، آینه‌کاری، کاشی‌کاری و ... از تلفیق آراسته با هنر معماری ایرانی - اروپایی در آثار مورد استفاده در جهت بهره‌وری قرار می‌گرفت. بنابراین تاریخ معماری در دوران قاجاریه تأثیر زیادی در الگوهای قدیم معماری ایرانی در ارتقاء بخشیدن و نوآوری فضایی به وجود آورد و دوره قاجار را می‌توان یکی از دوران تاریخی ارزشمند در هنر و معماری ایران یاد کرد (مولفان، ۱۳۸۱: ۴۲۰-۱۸۹). ساختار ذهن^{۶۱} و کالبد ادراکی^{۶۲} انسان بر گرفته از محیط زندگی خود بوده و هویت او در چارچوب فضا - مکان شکل می‌گیرد به بیان دیگر «سکونت»، هویت بشر^{۶۳} و هویت مکان^{۶۴} لازم و ملزوم یکدیگرند (شولتز، ۱۳۹۳: ۱۱۶-۱۱۰). ساخت خانه در مکان امکان‌پذیر و قابل سکونت بوده و هم‌چنین خانه امری فرهنگی مرتبط با نگرش افراد می‌باشد به گونه‌ای که خانه نماد انسان و تجلی‌گاه او و حضور آن در جهان هستی خواهد بود. با تخریب و نوسازی^{۶۵} شهری بافت‌های تاریخی ارزشمند شهری^{۶۶} در طی دهه‌های اخیر بیشتر در معرض پاک‌سازی و فقط محدوده‌های اندکی از این ابنیه‌ها برجای مانده‌اند. هم‌چنین خانه‌های تاریخی نشان هویت انسان می‌باشد چراکه بافت‌های قدیمی باعث به وجود آمدن پیوندهای عاطفی، ذهنی در ارتباط با کالبد و ساختار فضایی در گذشته ایجاد که از عوامل استمرار حیات در طول زمان می‌بوده است که ریشه در باور و اعتقادات و تفکرات خاص حاکم بر مردم و معماری این سرزمین داشته است. به قول مرحوم دکتر محمدکریم پیرنیا آثار و ابنیه‌های تاریخی را می‌توان به صورت یک عملکرد اصولی بیان نمود، که این موارد را «اصول پنج‌گانه»، مطرح نموده که عبارت‌انداز: پرهیز از بیهودگی،^{۶۷} خودبسندگی،^{۶۸} درون‌گرایی، مردم‌واری^{۶۹} و نیارش^{۷۰} لحاظ نموده است (پیرنیا، ۱۳۸۲: ۴۵-۲۵).

۶- دیدگاه‌های صاحب‌نظران در تعریف خانه (مسکن)

با بررسی و نتایج مطالعات به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر در حوزه تعریف خانه و اهمیت مسکن از جایی نشأت می‌گیرد که بسیاری از نیازهای اولیه در آن تأمین می‌شود بر همین اساس موضوع مسکن را می‌توان به‌عوامل متعدد مطابق با دیدگاه‌های مختلف صاحب‌نظران در ایجاد و شکل‌گیری خانه و تأثیرگذاری آن در تأثیرپذیری در انسان برخوردار گردید را مورد ارزیابی قرار داد. همچنین براساس (جدول ۲)، خانه مکانی مناسب برای زندگی و ارائه معیارهای انسان در ساختار کالبدی عملکردی و محیط پیرامونی در شکل‌گیری سازمان فضایی و حفظ رسیدن به هویت و درنهایت الگوی انسان‌ساختاری در جامعه مورد توجه قرار داد.

جدول ۲- دیدگاه‌های مختلف در تعریف خانه (مأخذ: جمع‌آوری توسط نگارندگان)

ردیف	نظریه پردازان	برخی از دیدگاه‌ها از تعریف (سکونت - سکنه)، (فضا - مکان) در رابطه با - (خانه)	
		دیدگاه نظریه پرداز	نظریه پردازان
داخلی	محمد دبدبه	- «خانه»، خلوت انسان می‌باشد همچنین در جهت ارتقای خلوت در «خانه»، با انسان به کمال و به تجلی تعالی تداعی می‌شود.	۱
	امید شاطری وایقان	- «خانه»، با انسان معنی پیدا می‌کند و انسان با وجود «خانه»، به هویت می‌رسد.	۲
	محمدکریم پیرنیا ^{۷۱}	- «خانه»، جایی است که انسان احساس ناراحتی نکند «خانه»، جای است که خانواده زندگی می‌کند. «خانه»، باید تنوع زیاد داشته باشد تا خستگی احساس نشود (Memarian, 2006: 475).	۳
	مسائلی ^{۷۲}	- مسکن سنتی همانند انسان سنتی دارای یک صورت ظاهری و یک سیرت باطنی بوده است (مسائلی، ۱۳۸۸: ۳۸-۳۷).	۴
	محمدرضا حائری‌مازندرانی ^{۷۳}	- «خانه»، فضای مرتبط با آدمی است و به‌طور روزمره به او تأثیر می‌گذارد. «خانه»، فضایی برای تجربه و خلوت با خود را ممکن می‌سازد.	۵
اسلام	یوسف قرضاوی ^{۷۴}	- مکانی که در آن فرد ضمن حفاظت از خود در برابر عوامل آب‌وهوایی، می‌تواند از فشارها و محدودیت‌های جامعه به‌دور باشد. «خانه»، مکانی است برای استراحت آدمی و آرامش ذهن (حمزه‌زاد، صدریان، ۱۳۹۳: ۶۱-۶۰).	۱
	فارابی ^{۷۵}	- مسکن را بر دو قسم بیان می‌دارد: مسکن جزوی و مسکن کلی. این معنا نشان از رابطه‌ای انسان با مسکن - «خانه»، بوده و همچنین با مجموعه بزرگ‌تر از خود یعنی روستا - شهر - کشور و جهان در ارتباط بوده است.	۱
فلسفه	برخی از دیدگاه‌ها از تعریف (سکونت - سکنه)، (فضا - مکان)، در رابطه با - (خانه)		
	دیدگاه نظریه پرداز	نظریه پردازان	ردیف
خارجی	رابرت گیفورد ^{۷۶}	- یک سکونت‌گاه بی‌هویت و بی‌معنا دیگر یک کاشانه نیست.	۱
	رابرت سامر ^{۷۷}	- فضای شخصی مکانی، عنصری است که همسو با پیوندهای نامرئی هم‌چون بدن انسان می‌باشد (گیفورد، ۱۳۷۸: ۵۴).	۲
	مارتین هایدگر ^{۷۸}	- با هستی و سکنی‌گزیدن، انسان معنی پیدا می‌کند (شوای، ۱۳۷۵: ۴۳۸-۴۳۰).	۳
	ادوارد هال ^{۷۹}	- استفاده انسان از فضا، دارای سه جنبه اساسی شامل: سیمای ثابت، سیمای نیمه‌ثابت و سیمای بی‌شکل بوده که به‌نظر وی بناها ثابت‌اند که از داخل تغییر پیدا می‌کنند.	۴
	آموس راپپورت ^{۸۰}	- «خانه»، به عنوان بخشی از اجزای فرهنگ مادی و تأثیرگذاری بر کیفیت زندگی با محیط ساخته شده (راپپورت، ۱۳۸۸: ۲۰-۱۰).	۵
	کریستیان نوربرگ شولتز ^{۸۱}	- انسان با داشتن حکمت کافی اگر به فکر سکنه‌گزیدن بیندیشد، آن راه آغاز و پایان آدمی خواهد بود.	۶
	امانوئل لویناس ^{۸۲}	- انسان سکونت را یک بازناسی، هویت (نگاه به گذشته)، پناه‌گرفتن و ... که همه این عوامل را در یک زمین تصوّر می‌پندارد (Levinas, 1969: 156).	۷
	لو کوربوزیه ^{۸۳}	- «خانه»، پوششی است که در تطابق با برخی از شرایط رابطه صحیحی بین محیط داخل و خارج با انسان برقرار می‌کند (لو کوربوزیه: ۱۳۵۴: ۴۵).	۸
	کوپر ^{۸۴}	- «خانه»، دو جزء بسیار متفاوت دارد؛ جزء اول فضای خارجی که فضای باز و جزء دوم فضای داخلی که متشکل از فضای محصور درونی و خصوصی بوده است (امین‌پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۹-۴۷).	۹
	چارلز ویلارد مور ^{۸۵}	- «خانه»، برای ساکنانش مرکز جهان و برای محله‌اش شاخص‌ترین بنا در تحکیم بخشیدن مکان (روح‌مکان)، است.	۱۰

۷- خانه^{۸۶} (دوره قاجار)

دوره قاجار را می‌توان به وضوح یکی از دوره‌های معماری خانه‌سازی - خانه‌های مسکونی نامید. خانه‌های قاجاری ایران از جهات مختلف از جمله روح‌مکان، روح‌فضا، با زمان که هریک عنصر پدید آمدن یکدیگرند بیان نمود. بیشتر معماری خانه‌های دوره قاجار تحت‌تأثیر و نفوذ غرب و یکی از عوامل دچار گسترش دگرگونی در جامعه بود که این امر باعث به‌وجود آمدن تزئینات غرب‌گرا هم‌چون نقوش رئالیسم^{۸۷} و طبیعت‌گرایی، نقوش انسان، فرشته به‌صورت واقع‌گرایانه^{۸۸} و رئال در تزئینات بنا، تزئینات معماری ایران را تحت‌تأثیر قرار داده با این حال خانه‌های تاریخی دوره قاجار را می‌توان بخشی از گنجینه‌های ارزشمند تاریخ هنرمعماری ایران و ایرانی دانست که کم‌تر مورد توجه و مطالعه قرار گرفته‌اند که می‌توان کوتاهی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری دانست که هویت خانه‌های قاجار را پنهان نموده و زمینه برای رشد هویت‌زدایی^{۸۹} ایجاد کرده است.

۷-۱ - تجزیه و تحلیل خانه‌های تاریخی (دوره قاجار)

بررسی و سیرتکامل ساختار معماری خانه‌های تاریخی در دوران قاجاری براساس (جدول ۳)، مورد مطالعه قرار گرفته شده است.

جدول ۳- بررسی تجزیه و تحلیل واکاوی خانه‌ها در دوران قاجار

تجزیه و تحلیل ویژگی‌های قاجاری		
خانه‌های دوره اول قاجاری		
خانه‌های تاریخی در عصر قاجار	سردر اصلی	سردر ^{۹۰} (۱)
	هشتی و دالان	هشتی ^{۹۱}
	حیاط اندرونی و بیرونی	حیاط ^{۹۲}
	ایوان‌های وسیع - ستون‌دار	ایوان ^{۹۳}
	نورگیر مناسب از حیاط و شیشه‌های رنگی ارسی	نورگیر ^{۹۴}
	ورودی خانه	سردر (۲)
	به‌صورت پنهان با حجم فراوان	راه‌پله ^{۹۵}
	آجرکاری، کاشی‌کاری، ستون‌ها و طاق نماهای تزئین شده، حوض آب، فواره، باغچه‌های درخت کاری شده و آراسته با گل	تزئینات بیرونی (حیاط - نما اصلی)
	سقف‌های چوبی با گره‌چینی، گچ‌بری، رنگ‌کاری، کاشی‌کاری (هفت‌رنگ و لعاب‌دار)، آینه‌کاری	تزئینات داخلی (طراحی فضای داخلی)
	به‌صورت غیرمستقیم	دسترسی از معبر به خانه
	از طریق حیاط	دسترسی به فضای داخلی خانه
خانه‌های دوره دوم قاجاری		
خانه‌های تاریخی در عصر قاجار	سردر اصلی	سردر (۱)
	هشتی و دالان	هشتی
	دارای حیاط مرکزی	حیاط
	ایوان‌ها با ابعاد کوچک نسبت به دوره اول - ستون‌دار	ایوان
	نورگیر مناسب از حیاط و شیشه‌های وسیع رنگی ارسی	نورگیر
	ورودی خانه	سردر (۲)
	به‌صورت آشکار و با تعداد کم	راه‌پله
	آجرکاری، کاشی‌کاری، ستون‌ها و طاق نماهای تزئین شده، ستوری نمای اصلی دروینجره، حوض آب، فواره، باغچه‌های درخت کاری شده و آراسته با گل	تزئینات بیرونی (حیاط - نما اصلی)
	سقف‌های چوبی با گره‌چینی، گچ‌بری، رنگ‌کاری، کاشی‌کاری (هفت‌رنگ و لعاب‌دار)، آینه‌کاری، لوستره‌های عظیم و چشم‌نواز، کاغذ دیواری - پارچه، پرده‌های مخمل و نقاشی‌های رئال	تزئینات داخلی (طراحی فضای داخلی)
	به‌صورت غیرمستقیم	دسترسی از معبر به خانه
	از طریق حیاط	دسترسی به فضای داخلی خانه

می‌توان با بررسی و تجزیه و تحلیل انجام گرفته شده طبق (جدول ۳)، نتیجه گرفت؛ خانه‌های دوره اول قاجار: به صورت درون‌گرا با چند حیاط و فضای اندرونی و بیرونی بوده که معمولاً حیاط به صورت مستطیل شکل و پلان معماری با پیچیدگی و گسترش فراوان و با عظمت و چند حجمی بودن بناها در جبهه‌های مختلف، اتاق‌های مستطیلی پایین‌تر از سطح تراز معبر و عدم توجه به ارتباط فضایی بین راه‌پله به صورت عمودی، قوس‌خای تیزه‌دار و کشیده، ایوان‌های وسیع و دیگر عناصر تزئینی را می‌توان از شاخصه‌های معماری دوره نخست قاجار دانست. خانه‌های دوره دوم قاجار: از آغاز با تأثیرپذیری معماری ایران از معماری غرب و کشورهای اروپایی به‌ویژه در جهت تزئینات هم‌چون نماهای روبه حیاط، ستوری، سرستون‌های رومی - کرتنی، نقاشی‌های نقوش چهره‌نما، کاغذ دیواری، حوض در میان حیاط و حوض‌خانه در زیرزمین، اهمیت راه‌پله و ارتباط عمودی بین طبقات فوقانی و استفاده از ایوان کوچک نسبت به دوره اول به عنوان یک عنصر تزئینی بهره‌مند بود و دیگر عناصر تزئینی.

۸- مفهوم خانه^{۹۶} (دوره قاجار)

خداوند در قرآن کریم فرموده است: «مسلماً نخستین خانه‌ای که به پا شد برای مردم آن است که در مکه است فرخندگی و هدایتی برای جهانیان پس نخستین خانه برای همه مردم همان خانه کعبه است» (قرآن کریم: آل عمران: آیه ۹۶). خانه در مفهوم شهرسازی معادل مسکن بوده است در واقع خانه آشیانه، لانه، سرپناه، حریم خصوصی برای نیاز انسان می‌باشد؛ خانه مکانی در جهت تعالی و بقای پایدار تداوم و تجلی انسان برای نسل‌های بعدی است به‌ویژه دلیل این نیاز، نیاز دورنی برای رشد او بوده و ضرورتی در رسیدن هویت انسان از جایگاه برتر برخوردار می‌باشد (خجسته، ۱۳۷۷: ۲۰-۱۹). البته ناگفته نماند پلان خانه‌ها ایرانی و بیشتر نقشه غربی داشت ولی ایوان‌ها و دیگر عناصر ایرانی و اصولاً معماری ایرانی - اسلامی با تزئینات خودروح کاملاً محلی و بومی در آن دمیده و مجموعه بسیار زیبا و دل‌پذیر و دل‌پسند حاصل می‌شد (صارمی، رادمرد، ۱۳۷۶: ۷۰-۴۰). هم‌چنین تزئینات برای اعیان‌نشینان این‌طور نبود چراکه از زرق‌وبرق بیشتری بهره می‌گرفت. به‌طور کلی دوره قاجار را می‌توان تلفیقی از خانه‌های سنتی ایران به همراه نمادهای فرهنگی در جهت تحول در ساختار کالبد معماری دانست.

۹- تزئینات خانه (دوره قاجار)

تزئینات در بازه زمانی در دوره اسلامی در ایران بسیار رواج و در هر دوره با نیاز و بسته به امکانات مدام در حال پیشرفت بود تزئینات جزء جدایی‌ناشدنی معماری دوره اسلامی بوده و بخش عمده‌ای از آن را تشکیل می‌دهد این تزئینات از کوچک‌ترین و ساده‌ترین تا کلی‌ترین و عمده‌ترین بخش معماری را با زیبایی و روش‌های گوناگون در بناها به کار می‌بردند (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۹۸-۹۵). تزئینات در معماری به اشکال متنوع و به‌طور شاخص از دیرباز در فضای بیرونی و داخلی در ارتباط با عناصر و اجزای معماری بوده پس می‌توان تزئینات را جزء معماری دانست چراکه با وجود تزئینات می‌توان نشانه‌های تاریخی، هویت و ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی

را از آن دریافت کرد. در ایران تزئینات معماری در تمامی دوره‌های تاریخی می‌توان به‌وفور دید چه در عصر باستان و چه در دوره اسلامی که بیان‌گر اندیشه و ذوق معماران بوده که معماری نشان خلق هنری، زیبایی‌شناسی - زیبایی‌شناختی و فراتر می‌باشد (کیانی، ۱۳۷۶: ۹). هدف از معماری ساخت ابنیه، بنا و آثار از مکانی خاکی به مکانی دارای روح‌مکان با جلوه‌های از تزئینات اعم از اشکال هندسی، نور، سایه و ... با اشاره به پرتوهای الهی و تجلی قدسی به‌نمایش بگذارد.

در دوره قاجار سازمان‌دهی فضایی مطابق با الگوی معماری ایرانی - اسلامی بوده و طرح پلان ایرانی و گاه اروپایی و عناصری از جمله ایوان‌ستون‌دار همراه با سرستون‌های به سبک اروپایی، فرم‌های با اجزای غربی مانند نقاشی‌های دیواری رئال انسان‌گرایی و دیگر موتیف‌های استفاده شده در تزئینات بناها بیشتر شبیه اشکال اروپایی نزدیک‌تر شده بود (بانی‌مسعود، ۱۳۸۸: ۷۱۲-۷۰۰). نقاشی در دوره قاجار از ویژگی متمایزی در تزئینات برخوردار بوده طوری که در اوایل نقاشی‌ها از نظر سیرت (صورت)، جسم زن‌مرد یکسان بود و تنها پوشش، تمایز بین آنان را مشخص می‌کرد اما بعدها تصاویر جلوه دیگری به خود گرفتن از جمله تصاویر زنان فرنگی بر روی دیوار خانه‌های اعیان‌نشینان نقش می‌بست که این نفوذ فرهنگی غربی در تزئینات به‌شمار می‌رفت (Najmabadi, 2001: 89-95). هنر دوره قاجار به لحاظ محتوا و ماده موضوع و نحوه اجرا یکی از ویژگی‌های متمایز و منحصربه‌فرد این دوره بوده و وفور نقش‌مایه‌های زنانه در آثار عصر قاجار از جمله کاشی‌نگاره‌ها در خانه‌های اعیانی از ویژگی‌های شاخص این دوره می‌باشد (افضل‌طوسی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۷۹-۵۷۸). همگونی‌سازی عناصر عاری از فرهنگ غرب با هویت ملی، گرایش به هنر ناتورالیستی، نفوذ هنر اروپایی و تقلید از هنر غرب، بازگشت به هنر ایران باستان، تأثیرپذیری از هنر دوره صفویه و مواردی هم‌چون نقاشی روی دیواری، نقاشی پشت شیشه، نقاشی روی پارچه، نقاشی روی کاشی، چاپ سنگی و ... می‌توان از قابلیت‌های چندگانه هویتی در معماری دوره قاجار عنوان نمود که این نوع از تزئینات باعث به‌وجود آمدن عملکرد، مطالعه و بررسی دوره‌های قبل در آثار قاجار و سئوالات و نیاز امروز در پاسخ‌گویی به جواب سئوالات و احیای دوباره آنان در باززنده‌سازی و بازگشت

شکوه گذشتگان با پیشینه طلایی و حفظ آنان در جامعه رسیدن به جهان بینی و انسان شناسی هنر ایرانیان معرف گردد. عمدتاً تزئینات غنی تر از گذشته به سمت تجملات در فضاها مورد استفاده قرار می‌گرفت طوری که معماری در غالب تزئینات و با جزئیات معماری داخلی در قالب‌های مختلف از جمله گچ‌بری، تزئینات چوبی، آینه‌کاری، آجرکاری و ... به‌نمایش گذاشته می‌شد. تزئینات معماری خانه‌ها در دوران قاجار تحت تأثیر و تغییرات بسیار در طول بازه زمانی مدام دچار تغییر و تحول بوده تزئینات بیشتر غنی در نمای اصلی ساختمان به‌خصوص در قسمت ستون رو به حیاط در غالب طرح‌های بسیار زیبا عناصر تزئینات را می‌توان اعم از آجرکاری، کاشی‌کاری، گچ‌بری، آینه‌کاری، نقاشی‌های بزرگ روی دیوار، کاغذ دیواری، پارچه‌های مخمل، منبت چوب، شیشه‌های رنگی ارسی و ... بیشتر غرق در تزئینات می‌شد تزئینات حتی در بدنه‌های محدوده‌های بیرونی خانه‌ها، سردرهای اصلی دارای کتیبه‌های چشم‌نواز بود. براساس (جدول ۴)، برخی از عناصر به‌کار گرفته شده در معماری خانه‌های تاریخی ارزشمند دوره قاجار در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته شده است.

جدول ۴- تزئینات خانه‌ها در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

عناصر تزئینات در بناهای دوره قاجار		دوره تاریخی قاجار
<p>دوره اول: (اوایل تا اواسط دوره قاجار) "معماری ایرانی - اسلامی" «تزئینات ساده»</p> <ul style="list-style-type: none"> - کتیبه - آجرکاری نمای اصلی و نمای داخل زیرزمین - گچ‌بری روی ستون‌ها - سرستون‌ها، فضای داخلی - ریزفضاها - نیم‌طاق، کاربندی، مقرنس کاری - آینه کاری، کاشی کاری، منبت کاری - نقاشی‌های دیواری اساطیری، رنگ - شیشه‌های رنگی و ارسی 	<p>دوره دوم: (اواسط تا اواخر دوره قاجار) "معماری ایرانی - اسلامی - غربی" «تزئینات پرزرق و برق»</p> <ul style="list-style-type: none"> - کتیبه - آجرکاری نما و زیرزمین، آجر مهری و استفاده از قالب آجری - سنتوری بیرونی در نمای اصلی - گچ‌بری روی ستون‌ها - سرستون‌ها، فضای داخلی - ریزفضاها - فرم نیم‌دایره روی بازوها در نما و فضای داخلی - مقرنس کاری، کاشی کاری (هفت‌رنگ - لعابی)، آینه کاری، منبت - معرق، رنگ - سقف‌های تخت و برجسته - استفاده از تزئینات پرزرق و برق اعم از: استفاده از لوسترهای بزرگ و چشم‌نواز - نقاشی روی پارچه و کاغذ و دیوار، کاغذ دیواری - پارچه‌ای، پرده‌های مخمل - استفاده از مجسمه - شیشه‌های بزرگ رنگی ارسی 	

۱۰- اقلیم ایران^{۹۷} (خانه‌های تاریخی دوره قاجار)

در نگاه فنی و تکنیکی به آثار و ابنیه‌های معماری ایران می‌توان تعامل میان اقلیم و دانش معماران ایران مشاهده نمود (Mahdavinejad, Javanrudi, 2012: 70). معماری خانه‌های تاریخی قاجار نشان‌دهنده معماری با شرایط محیطی، اقلیمی و فرهنگی متشکل بوده و دارای هویت خاص منطقه خود و هماهنگی در عملکرد ساختاری هم‌ساز با اقلیم، هم‌چنین یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری معماری یک منطقه اقلیم آن منطقه است. در معماری سنتی ایران نیز اقلیم عامل مؤثر در جهت‌گیری سازمان‌دهی فضایی، فرم، سازه و مصالح و دیگر عناصر می‌باشد. از منظر اسلام هدف از ایجاد خانه فراهم آوردن سرپناه (خانه)، در برابر شرایط اقلیمی، ایمنی، حفاظت و حریم خصوصی در رسیدن به وحدت و کمال برخوردار می‌گردد. هم‌چنین تأثیرپذیری رویکرد اقلیمی در خانه‌های دوره قاجار در تأثیرگذاری با سایر رویکردها از جایگاه ویژه برخوردار می‌باشد که براساس (جدول ۵)، می‌توان این موضوع را به‌وضوح در خانه‌های تاریخی دوره قاجار مشاهده نمود.

جدول ۵- اهمیت تأثیر رویکرد اقلیمی نسبت به سایر رویکردهای عصر قاجار (مأخذ: نگارندگان)

تأثیر رویکرد اقلیمی خانه‌های تاریخی دوره قاجار		
رویکرد فرهنگی (ایران باستان - اسلام - غرب)	رویکرد اقلیمی	خانه‌های دوره قاجار «از اوایل تا اواخر حکومت قاجاریه»
رویکرد اجتماعی		
رویکرد اقتصادی		
رویکرد زیبایی‌شناسی		

۱۱- خانه‌های مرتبط با هر اقلیم آب‌وهوایی ایران - (دوره قاجار)

۱۱-۱- خانه بهنام^{۹۸}



موقعیت جغرافیای: ایران - تبریز

موقعیت اقلیمی: سرد و کوهستانی

دوره تاریخی: اواخر زندیه / اوایل قاجاریه

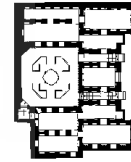
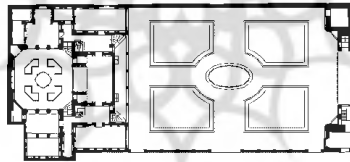
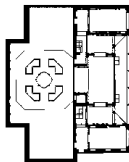
کاربری اولیه: مسکونی (خانه)

کاربری امروزی: مجموعه دانشگاه هنر اسلامی تبریز (دانشکده معماری)

شماره ثبت: ۱۸۵۰

تاریخ ثبت: ۱۳۷۶/۱/۲۳

معرفی خانه بهنام: به‌طور خلاصه، خانه بهنام پیش از زلزله ویران‌گر سال ۱۱۹۳ ه.ق. و در اواخر دوران سلطنت کریم‌خان زند ساخته شده است در دوره ناصرالدین‌شاه مرمت و احتمالاً تزئینات نقاشی به معماری داخلی آن اضافه شده است. بنا، مجموعه کامل به‌صورت اندرونی و بیرونی است شامل هشتی ورودی، دالان، سردر، حیاط بزرگ بیرونی، حیاط اندرونی و ایوان ستون‌دار برای نشیمن تابستانی در جنوب می‌باشد. ساختمان اصلی در شمال حیاط و رو به جنوب دارای ایوان ستون‌دار است. از خصوصیات بارز آن کامل بودن مجموعه پلان معماری (تصویر ۳)، این ساختمان عهد قاجاری می‌توان بیان نمود (اسمعیلی سنگری، عمرانی، ۱۳۹۳: ۶۹).



تصویر ۳- خانه بهنام (مأخذ: نگارندگان)

۱۱-۲- خانه گلشن^{۹۹}



موقعیت جغرافیای: ایران - یزد

موقعیت اقلیمی: گرم و خشک

دوره تاریخی: اواخر قاجاریه

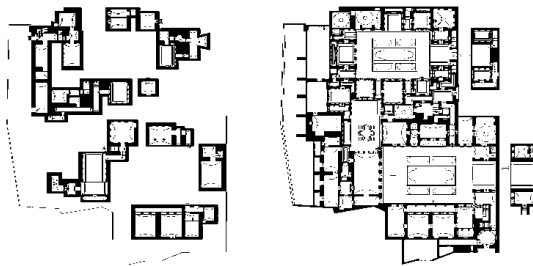
کاربری اولیه: مسکونی (خانه)

کاربری امروزی: هتل لاله - (سنتی)

شماره ثبت: ۸۹۸۸

تاریخ ثبت: ۱۳۸۲/۰۳/۱۰

معرفی خانه: به‌طور خلاصه، خانه گلشن یکی از زیباترین منازل مسکونی دوره قاجار در یزد می‌باشد که توسط علی‌اکبر محله‌تلی ساخته و در اختیار حاج حسین گلشن قرار گرفت و بعد از انقلاب ۱۳۵۷ به‌صورت متروکه درآمد که در سال ۱۳۷۹ مورد بازسازی قرار گرفت. معماری این خانه متشکل از بادگیر، و سه قسمت اندرونی، بیرونی و نارنجستان تشکیل و عنصر وحدت‌بخش بنا در خشت خلاصه گردیده و شامل ۳ حیاط و ۴۲ اتاق که همگی دارای ایوان و پلان (تصویر ۴)، مجموعه منحصره‌فرد قاجاری به‌شمار می‌آید.



تصویر ۴- خانه گلشن (مأخذ: نگارندگان)

۱۱-۳- خانه مستوفی^{۱۰۰}

موقعیت جغرافیای: ایران - شوشتر

موقعیت اقلیمی: گرم و مرطوب

دوره تاریخی: اواخر قاجاریه

کاربری اولیه: مسکونی (خانه)

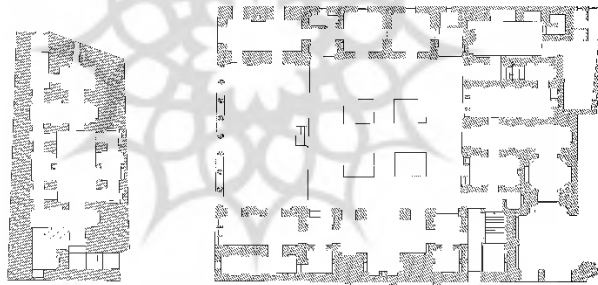
کاربری امروزی: مرکز اطلاع رسانی میراث فرهنگی و گردشگری شوشتر

شماره ثبت: ۲۳۱۵

تاریخ ثبت: ۱۳۷۸/۰۲/۱۴



معرفی خانه: به طور خلاصه، خانه مستوفی از بناهای تاریخی شوشتر مربوط به دوران اواخر قاجار و با مالکیت محمدعلی مستوفی و با طراحی حاج محمدتقی معمار ساخته شده است. مجموعه مستوفی شامل مسجد، حمام، پل و خانه بوده، معماری خانه متشکل از بادگیر، شامل دو بخش اندرونی و بیرونی و با تزئینات کاربردی آجری، ریگ فرش، معماری خون چینی و... اشاره داشت. منظره این خانه رو به رود کارون تداعی فضای بهشتی را القاء می کند که نشان از معماری ایرانی و پلان کامل (تصویر ۵)، می باشد.



تصویر ۵- خانه مستوفی (مأخذ: نگارندگان)

۱۱-۴- خانه ابریشمی^{۱۰۱}

موقعیت جغرافیای: ایران - رشت

موقعیت اقلیمی: معتدل و مرطوب

دوره تاریخی: اواسط قاجاریه

کاربری اولیه: مسکونی (خانه)

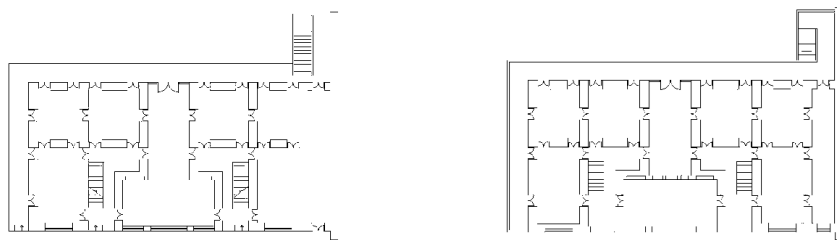
کاربری امروزی: دفتر بنیاد ملی نخبگان استان گیلان

شماره ثبت: ۳۳۶۵

تاریخ ثبت: ۱۳۷۹/۱۲/۲۵



معرفی خانه: به طور خلاصه، خانه ابریشمی یکی از ابنیه های فوق ارزشمند شهر رشت در عصر قاجاری می باشد. این بنا متعلق به حاج میراسماعیل حاکمی معروف به حاج حاکم بوده که بعدها توسط پسرش به حاج میرزا احمد ابریشمی فروخته و به این نام مشهور گردیده است. مساحت بنا با زیربنای ۲۰۰۰ مترمربع و اعیانی ۶۵۰ مترمربع در دو طبقه واقع شده و معماری بی نظیر شامل دو تالار آینه کاری شده و چینی خانه بسیار ظریف و دقیق و تزئینات بی شمار از جمله سقف های تزئین شده، طاق و طاقچه های گچ بری، نقاشی های زیبا و چشمگیر و پوشش سفالی و پلان دقیق (تصویر ۶)، ... می توان از جلوه های هنرمند معماری عصر قاجاری برشمرد.



تصویر ۶- خانه ابریشمی (مأخذ: نگارندگان)

۱۲- نتیجه‌گیری

معماری ایران در دوره قاجار تحولات زیادی به خود وا داشت طوری که به تدریج ظهور ایده‌های هنرهای غربی تأثیری بر هنرهای ایرانی - اسلامی - سنتی قرار گرفت عامل این عوامل را می‌توان ارتباط با غرب - اروپا، حضور استعمار، طبقات اجتماعی مختلف، مسافرت رجال، اعزام دانشجویان به فرنگ و پدیده‌های جدید فکری حذبی موجی در داخل و خارج حکومت نظام قاجار گردید البته می‌توان مفهوم ظهور جنبش مدرنیسم^{۱۰۲} در اروپا را پدیده‌ای حضور جنبش مدرنیسم در ایران یک‌سان پنداشت. تأثیر هنر معماری غرب بر معماری ایرانی ابتدا از افراد به‌نام و ساختمان‌های سلطنتی^{۱۰۳} اعیان‌نشین شروع و بعد به بناهای دیگر نفوذ نمود. سبک معماری دوره قاجار تلفیقی از معماری ایرانی - اسلامی - سنتی به همراه نماهای اروپایی به‌وجود و تحول تزئینی سبکی معماری از درون‌گرایی به برون‌گرایی دمیده طوری که تزئینات غنی‌تر از گذشته، پرزرق‌وبرق‌تر از دوره‌های قبل در آثار دوران قاجار که مختص دوره قاجار بود به وضوح مورد جلب توجه قرار می‌گرفت. تفکر مکتب فلسفه ایران و ریشه‌های عمیق بستر مناسبی در مواجهه فلسفه ایران با افکار فلسفه غرب به‌عمل آورد. به‌بیان‌دیگر اندیشه‌های ایرانی - اسلامی با تأکید بر اصالت وجودی در مقابله با افکار غربی رقم گشوده بود که این نشان از آزاداندیشی افکار فلسفه ایرانی - اسلامی بود که تحت‌تأثیر نفوذ غرب در فلسفه ایران قرار نگرفت بلکه افکار فلسفی غرب از اندیشه‌های افکاری ایرانی - اسلامی راهی، نگرشی، پدیده‌ای برای افکار فلسفه خود تداعی نمود.

معماری قاجاری، مبحث اقلیم را در خانه‌های قاجاری یکی از مهم‌ترین‌ها مباحث رویکردی به‌حساب می‌آورد و در درجات بعد می‌توان مسائل رویکردهای فرهنگی، اجتماعی، زیبایی‌شناسی و اقتصادی در ارزیابی تأثیرگذاری طرح‌ریزی^{۱۰۴} مسکن (خانه)، مورد توجه قرار داده می‌شد هم‌چنین معماری بومی هر منطقه از عوامل هم‌راستا بودن رویکرد اقلیمی سازگار^{۱۰۵} و ایجاد محیط مطلوب یکی از نشان‌دهنده‌های شرایط اقلیمی با ساختار کالبد خانه‌های قاجاری جایگاه تعریف فضایی را با آب‌وهوای آن منطقه به‌ارمغان می‌آورده است. خانه، به‌عنوان ظرف زندگی انسان می‌باشد که ساعت‌ها روزها، ماه‌ها و سال‌های بسیاری در آن سپری و تأثیر بسزایی در هویت انسان ایجاد می‌کند. خانه‌های قاجاری از هوشمندی سازمان‌دهی فضایی چشمگیری در کالبد خانه‌ها استفاده به‌عمل می‌آورد به‌گونه‌ای که فعالیت‌های انسانی کاملاً ترکیب و باهم مطابقت می‌کردند و نقش اساسی در سیستم خانه‌های سنتی ایرانی را حفظ و در برابر هر نوع شرایط اقلیمی محیطی همراه با نیاز انسان درهم دمیده می‌شد. معماری قاجاری الگوهای معماری ایرانی - اسلامی را در کنار معماری قاجاری - معماری غربی ارتقاء بخشید و نوآوری ساختار فضایی را پدید آوردند از جمله استفاده از آهن در برخی از آثار قاجاری به‌کار گرفته می‌شد که این تلفیق الگویی ایرانی - غربی به‌شمار آمد. از بارزترین مشخصه‌های معماری این دوره استفاده از تزئینات آجرکاری،^{۱۰۶} کاشی‌کاری^{۱۰۷} (هفت‌رنگ - لعابی - معرق)، گچ‌بری^{۱۰۸} داخلی: سقف، طاقچه و... و بیرونی: سرستون‌های عاری از تزئینات اروپایی و... از ویژگی‌های این دوره می‌باشد. تزئین در خانه‌های قاجار عمدتاً برگرفته از هنر و فرهنگ غربی بوده هم‌چنین خاستگاه تزئینات تلفیقی از هنر بومی و غربی (وارداتی از اروپا)، می‌باشد که از یک‌سو بازبایی مضامین فرهنگی و گستره مؤلفه‌های ارزشی و جامعه شکل‌دهنده به این گونه آرایه‌ها از اهمیت حائز برخوردار می‌باشد. معماری مسکونی، خانه‌سازی دوران قاجار را می‌توان دارای اصول، تناسبات و الگوهای از معماری گذشته ایران دانست برخی از خانه‌های تاریخی دوره قاجار عملکردی فراتر از مسکن دارند که این مسئله این دوران را متمایز می‌کند. تزئینات، هنر آفرینش زیبایی‌شناسی - زیبایی‌شناختی و نیازمند عوامل گوناگون فکری در هر دوره مختص به خود است که در پی آفرینش^{۱۰۹} این نوع از زیبایی جریانات فکری در لایه‌های کهن و نو هویت بر لایه‌های تأثیرگذار در حفظ آثار هنری با گرایش‌های گوناگون هنر و معماری متمایز و آمیخته با خصوصیات ارزشمند و متعدد در بین آثار ملی، هویت ملی حاکم می‌پندارد. شیوه‌های تزئیناتی معماری خانه‌های قاجاری دارای ارزش‌های کالبد ساختاری ناب با محتوای واقع‌گرایانه در زمان خود بوده لیکن آن‌چه دارای ارزش است علی‌رغم تأثیر نفوذ غرب هنرهای ایرانی هم‌چنان از هویت مستقل برخوردار بوده و حفظ نموده‌اند و با ارتباط با فرهنگ‌های مختلف سعی کرده تا با فرهنگ و هنرهای بیگانه فرنگی خود را مستقل از ویژگی‌های این هنرها به‌رمنند گردند. هم‌چنین تلاش گردیده شیوه‌های معماری ایرانی را با شیوه‌های گوناگون اعم از نقاشی،^{۱۱۰} آینه‌کاری،^{۱۱۱} آجرکاری و... به‌صورت هنرمندانه به‌کار و تحت‌تأثیر سازگار ساختاری

عملکردی در شکل و قالب‌های محتوای گوناگون با پوشش تصویری از گذشته در تزئین به‌تصویر بگذارد و جنبه‌های منحصر به فرد تزئینی - هنری بارزی از تجربه‌ها در آثار معماری جلوه‌های ارزشی در دوره قاجار بهره‌مند سازد استفاده گردیده بوده است. کلام آخر، خانه‌های تاریخی دوره قاجار به‌عنوان یکی از میراث‌های ملی شناسنامه‌دار^{۱۱۲} با جنبه‌های هویتی ارزشمند معماری ایران و اهمیت منحصر به فرد و متمایز می‌تواند در تعیین هویت گذشته نه‌چندان دور خانه‌های ارزشمند قاجاری معنای را معنا بخشد که با رسیدن به معنا می‌توان در جهت احیای دوباره این بناهای ارزشمند گامی شناسنامه‌دار در زمینه میراث ملی در فهم ذاتی انسان تداعی به کمال برخوردار گردد و با یک سیستم برنامه در احیاء^{۱۱۳} و بازسازی^{۱۱۴} و اعطای کاربری سازگار طرحی جامع در هویت خانه‌های تاریخی ارزشمند قاجاری به امید خداوند متعال فراهم گردد که موجب زنده ماندن هویت ساختار خانه‌های قاجاری با تمام نکات قوت و ضعف و زیبایی در معماری ایران تجلی پیدا کند. پس به قول افلاطون^{۱۱۵} زیبایی تجلی حقیقت است. خانه‌های قاجاری زیبا بودن که زیبایی را در خود گانجانده بودند و مورد واکاوی^{۱۱۶} همه‌گان قرار گرفتند.

۱۳- پی‌نوشت‌ها

1. Historical Houses
2. Identity
3. Qajar Era
4. Architecture of Iran
5. Decoration, Ornament
6. Traditional Iranian Architecture
7. Human Approach
8. Linguistics-Linguistic
9. Psychology-Psychological
10. Persian Architectural Culture
11. Rebuilding
12. Adaptive Reuse
13. Resuscitation
14. Genius loci-Sense loci
15. Orbital Identity
16. Human Perfection
17. location-Zeitgeist
18. Interior Architecture
19. Qajar Reign
20. Interpretation of Historical Houses
21. Novelty Control
22. Perfection of Identity
23. National Heritage
24. Human Durability
25. Human Spirit
26. Anthropocentric
27. Gholamhossein Memarian
28. Fatemeh Kateb
29. Morteza Goodarzi
30. Mohammad Ali Keynejad
31. Mohammad Reza shirazi
32. Mohammad Dabdabeh
33. Amir Hossein Farahinia
34. Omid Shaterivaighan
35. Philosophy
36. The Evolution of Wisdom and Philosophy
37. Historical Context
38. European Philosophy
39. Islamic Philosophy
40. Intellectuals
41. The Elite
42. Politicians
43. Perfection
44. Culture of Western Civilization
45. Safavid Era
46. Isfahan Style
47. Haram Hazrat Masoumeh
48. Eclectic Style
49. Native Architecture
50. Western Architecture
59. Baroque Style
60. Iranian Baroque Style
61. The Structure of the Mind
62. Cognitive Mould
63. Mankind Identity
64. Place Identity
65. Refresh
66. Historically Valuable Urban Contexts
67. Avoiding Non-essential
68. Self-Sufficiency
69. Humanization
70. Structural Rigidity
71. Mohammad Karim Pirnia
72. Sedighe Masaeli
73. Mohammad Reza Haeri Mazandarani
74. Yusuf Qaradawi
75. Abu Nasr al-Farabi
76. Robert Gifford
77. Robert Sommer
78. Martin Heidegger
79. Edward Hall
80. Amos Rapoport
81. Christian Norberg-Schulz
82. Emmanuel Lévinas
83. Le Corbusier
84. Cooper
85. Charles Willard Moore
86. Home
87. Motifs of Realism
88. Realistic
89. Identification
90. Propyleaum
91. Vestibule
92. Courtyard
93. Porch
94. Light
95. Staircase
96. Home Concept/The Concept of Home
97. Iran climate
98. Behnam house
99. Golshan House
100. Mostofi House
101. Abrishami House
102. Modernism Movement
103. Royal Buildings
104. Planning
105. Compatible
106. Brickwork
107. Arabesque
108. Acrography/Tore/Fillet

51. International Relations
 52. Modern Architectural Innovations
 53. Mediocrity
 54. Azeri Style
 55. Ayasofya
 56. Sepahsalar Mosque
 57. Extraversion
 58. Introspection/Subjectivism/Inward-looking

109. Creation
 110. Picture
 111. Mirror work
 112. Identifier
 113. Resuscitation
 114. Restoration
 115. Plato/Platonism
 116. Analysis

منابع

- ۱- اسمعیلی سنگری، حسین، عمرانی، بهروز، (۱۳۹۳)، «تاریخ و معماری خانه‌های تبریز قدیم»، تبریز: انتشارات فروزش.
- ۲- افضل طوسی، عفت‌السادات، سلاحی، گلناز، سلاحی، لادن، (۱۳۹۲)، «مطالعه کاشی‌نگاره‌های با نقوش زنان قاجار در خانه‌های شیراز»، نشریه زن در فرهنگ و هنر، دوره ۵، شماره ۳، صص ۵۷۷-۵۹۴.
- ۳- امین‌پور، احمد، مدنی، رامین، حیاتی، حامد، دلداده، محمدعلی، (۱۳۹۴)، «بازشناسی مفهوم مسکن و سکونت بر اساس آموزه‌های اسلام»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۰، صص ۴۷-۵۹.
- ۴- بانی‌مسعود، امیر، (۱۳۸۸)، «معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته»، چاپ اول، تهران: انتشارات هنر معماری قرن.
- ۵- پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۸۷)، «آشنایی با معماری اسلامی ایران»، گردآوری و تدوین: غلامحسین معماریان، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- ۶- پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۸۲)، «سبک‌شناسی معماری ایران»، گردآوری و تدوین: غلامحسین معماریان، تهران: انتشارات پژوهنده.
- ۷- حائری‌مازندرانی، محمدرضا، (۱۳۸۸)، «خانه، فرهنگ، طبیعت: بررسی معماری خانه‌های تاریخی معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه»، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- ۸- حمزه‌نژاد، مهدی، صدریان، زهره، (۱۳۹۳)، «اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر»، مجله پژوهش‌های معماری اسلامی: دانشگاه علم و صنعت ایران، سال اول، شماره ۴، صص ۷۸-۶۰.
- ۹- خجسته، حسن، (۱۳۷۷)، «تأثیر معماری مسکونی بر سنت‌ها: مطالعه موردی هویزه»، تهران: انتشارات سروش.
- ۱۰- راپوپورت، آموس، (۱۳۸۸)، «انسان‌شناسی مسکن»، ترجمه خسرو افضلیان، تهران: انتشارات حرفه هنرمند.
- ۱۱- شوای، فرانسواز، (۱۳۷۵)، «شهرسازی: تخیلات و واقعیات»، ترجمه سیدمحسن حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۲- شولتز، کریستیان نوربرگ، (۱۳۹۳)، «گزینه‌ای از معماری: معنا و مکان»، ترجمه ویدا نوروزبرازجانی، تهران: انتشارات پرهام نقش.
- ۱۳- صارمی، علی‌اکبر، رادمر، تقی، (۱۳۷۶)، «ارزش‌های پایدار در معماری ایران»، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۱۴- قرآن کریم، (۱۳۸۴)، «قرآن کریم»، ترجمه محمد کاظم معزی، چاپ اول، تهران: انتشارات صابرین.
- ۱۵- کیان، محمدیوسف، (۱۳۷۶)، «تزیینات وابسته به معماری اسلامی»، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۱۶- گیفورد، رابرت، (۱۳۷۸)، «حریم خصوصی (نهان خوانی)»، ترجمه اکبر سرداری نوزو، فصلنامه معماری و فرهنگ، سال اول، شماره ۲ و ۳، صص ۷۰-۶۲.
- ۱۷- لو کوربوزیه، (۱۳۵۴)، چگونه به شهرسازی بیندیشیم، ترجمه محمدتقی کارستی، تهران: انتشارات دانشگاه امیرکبیر.
- ۱۸- مسائلی، صدیقه، (۱۳۸۸)، «نقشه پنهان به مثابه دست آورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران»، نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، شماره ۳۷، صص ۳۸-۲۷.
- ۱۹- مکی‌نژاد، مهدی، (۱۳۸۸)، «تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی: تزیینات معماری»، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۰- مولفان، هیات، (۱۳۸۱)، «سیمای فرهنگی ایران»، تهران: انتشارات عیلام.
- ۲۱- مهدوی‌نژاد، جمال‌الدین، باشتنی، پریسادات، (۱۳۹۴)، «فرایند اعطای کاربری به مجموعه تاریخی مسعودیه تهران مبتنی بر اصول باززنده‌سازی مجموعه‌های تاریخی - فرهنگی»، دوره ۱، شماره ۹، فصلنامه مرمت و معماری ایران، صص ۷۸-۱۰۲.
- ۲۲- مهدوی‌نژاد، محمدجواد، (۱۳۸۱)، «هنر اسلامی در چالش با مفاهیم معاصر و افق‌های جدید»، نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، شماره ۱۲، صص ۲-۲۳.
- ۲۳- ندیمی، هادی، (۱۳۸۶)، «درس‌هایی از معماری سنتی ایران»، مجموعه گفتارهای اولین و دومین هم‌اندیشی مباحث معماری، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- ۲۴- یونسکو، ۱۳۷۷، «فرهنگ و توسعه: رهیافت مردم‌شناختی و توسعه»، ترجمه نعمت‌الله فاضلی و محمدصادق فاضلی، تهران: انتشارات سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

25. Levinas, Emmanue. (1969). "Totality and Infinity: An Essay on Extriority", Traslated By Alphonso Lingis, Duquesne University Press.
26. Mahdavinejad, Mohammad Javad, Javanrudi, Kavan. (2012). "Comparative Effects of Air Flow on the Two Kinds of Windward in Yazdi and Kerman Wind-Towers", Honar-Ha-ye-Ziba, No. 48, pp. 69- 79.
27. Memarian, Gholamhossein. (2006). "A Study on Theoretical Foundations of Architecture", Tehran: Soroush Danesh.
28. Najmabadi, Afsaneh. (2001). "Gendered Transformations: Beauty, Love, and Sexuality in Qajar Iran", Iranian Studies, No. 34 (1/4), pp. 89-102.



